

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

construire sa théorie des polysystèmes datent de la fin des années 1970 (*Poetic Today*, automne 1979). Ils restent pertinents mais ils mériteraient d'être retravaillés dans le contexte de la culture d'aujourd'hui. Nous réfléchissons volontiers à l'intérieur d'une culture de l'imprimé, en privilégiant la culture du livre. Or, pour penser le roman contemporain pour adolescents, ne faudrait-il pas élargir le champ et prendre en compte, dans leurs thèmes comme dans leurs constructions narratives, ces genres fictionnels nouveaux que sont la bande dessinée, le cinéma, les séries télévisées, les blogs, les jeux vidéo, bref toutes ces formes qui sont aujourd'hui au cœur de leur culture commune ?

Isabelle Nières-Chevrel

Malin Alkestrand, *Magiska möjligheter. Harry Potter, Artemis Fowl och Cirkeln i skolans värdegrundsarbete*. Svenska barnboksinstitutets skriftserie 137, Lunds universitet. Makadam. Göteborg och Stockholm 2016.

Fantasygenrens popularitet går i vågor, liksom åsikterna om den. Frågor som ofta ställs är om fantasy är en eskapistisk eller samhällskritisk genre och om det är en genre som skall läsas i skolan. Att många barn, unga och vuxna är fascinerade läsare av fantasy vittnar emellertid inte minst den senaste fantasyboomen om. Den tog rejäl fart med J.K. Rowlings Harry Potter-böcker, som i sin tur drog med sig både nyöversättningar och nytryck av andra klassiker som *Sagan om ringen*, Narniaböckerna, Ursula K. le Guins serie om Övärlden, men också filmer, tv-spel, leksaker... Sällan har väl Henry Jenkins konvergenskultur blivit så tydligt åskådliggjord. Alkestrands avhandling analyserar inte konvergenskulturen, och det är ingen invändning alls. Istället är det fantasylitteraturen – de tryckta böckerna – som står i fokus. Den övergripande tesen är att fantasylitteratur för unga kan fungera som ett utmärkt redskap för att diskutera värdegrundsarbete i skolans litteraturundervisning och att fantasylitteratur kan ge eleverna insikter i frågor som rör demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald, vilket står inskrivet i den svenska läroplanen för grund- och gymnasieskolan.

Det skall sägas direkt att Alkestrands avhandling är ett gott bidrag till den litteraturredaktiska forskningen, dels för att studien ägnas åt textanalys av skönlitteratur, vilket är mindre vanligt i ett

forskningsområde där avhandlingar länge dominerats av undersökningar av unga läsares reception och av empiriska klassrumsstudier, dels för att det är just fantasygenren för unga lyfts som fram och tas på allvar.

Forskningen om fantasylitteratur inom barn- och ungdomslitteratur är internationellt sett näst intill oöverblickbar. I Sverige däremot finns det endast ett fåtal större studier: Göte Klingbergs *The Fantastic Tale for Children: A Genre Study from the Viewpoints of Literary and Educational Research* 1970 och *De främmande världarna i barn- och ungdomslitteraturen* 1980, Ying Toijer-Nilssons *Fantasiens underland. Myt och idé i den fantastiska berättelsen* 1981, Stefan Ekmans *Writing Worlds, Reading Landscapes. An Exploration of Settings in Fantasy* 2010 och en nyare antologi om litteraturarbete med genren, *Ett trollspö på katedern. Att arbeta med fantasy i skolan* redigerad av Helene Ehriander och Maria Nilsson 2012. Analyser av fantasy för unga i svenska avhandlingar är än mer sällsynt. Vi får gå till Maria Nikolajevas *The Magic Code. The Use of Magic Patterns in Fantasy for Children* från 1988 som undersöker fantasy för barn, och den är skriven på engelska. Malin Alkestrands *Magiska möjligheter* är alltså ett pionjärverk som första avhandlingen på svenska om nyare fantasylitteratur. I fokus står J.K. Rowlings serie om Harry Potter (1997–2007), Eoin Colfers Artemis Fowl-serie (2001–2012) och Mats Strandbergs och Sara Bergmark Elfrens Engelförstrilogi (2011–2013), bestående av *Cirkeln* (2011), *Eld* (2012) och *Nyckeln* (2013).

Alkestrands avhandling är tydligt och klart disponerad i sex större kapitel. Inledningen (9–60) tar avstamp i skolans värdegrundsarbete, där demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald är några av de viktiga begrepp som finns med i läroplanen. Som Alkestrand konstaterar definieras inte dessa och andra centrala begrepp tydligt och klart i läroplanen, vilket gör att det är öppet för olika tolkningar, men också för frustration. Iakttagelsen är riktig och högst relevant. Läroplanens mångtydighet är inte enkel att hantera för lärare i skolan, inte heller är det klart vad det innebär att värdegrundsarbete skall äga rum i alla ämnen. Alkestrand, som själv är utbildad grund- och gymnasielärare och har erfarenhet från undervisning i skolan, vill bidra till diskussionen om värdegrundsarbetet i svenskämnet genom att sätta fokus på skönlitteraturens didaktiska potential. Syftet med avhandlingen presenteras inledningsvis: ”att undersöka hur fantasylitteratur kan fungera

som utgångspunkt för grund- och gymnasieskolans värdegrundsarbete kring frågor om demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald.” (9) Syftet är tydligt och klart formulerat, däremot saknas forskningsfrågor. Dessa kan tänkas ingå i syftet där begreppen demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald nämns. Varför just dessa tre begrepp står i fokus motiveras inte i studien.

Alkestrand väljer däremot fantasy litteraturen som genre med tanke på forskningsläget, genrens popularitet och dess didaktiska potential. Hon lutar sig på Farah Mendelsohns och Edwards James *A Short History of Fantasy* (2008, rev. 2012) och Brian Atteberys definition av fantasy i *Strategies of Fantasy* (1992). Fantasy litteratur är intressant eftersom den innehåller brott mot vad som är möjligt i verkligheten, har liknande strukturell uppbyggnad (med ett problem, *the quest*, upplösning, lyckligt slut) och skapar hos läsaren en främmandegörande effekt genom mötet med främmande världar. Vidare tar Alkestrand fasta på Farah Mendelsohns olika fantasybegrepp (med portalfantasy, den inbrytande fantasyn, den omslutande fantasyn och gränslandsfantasy) från *Rhetorics of Fantasy* (2008) och hon är väl inläst i fantasyforskningen.

I avsnittet om urval argumenterar Alkestrand för valet av fantasyserier om Harry Potter, Artemis Fowl och Engelforshäxorna. Viktiga kriterier är att böckerna skall kunna inspirera till värdegrundsarbete, att de är crossoverlitteratur (det vill säga är skrivna för barn och unga men läses också av vuxna), att de har en stor läsekrets och det finns olika mycket forskning om serierna. Det skönlitterära materialet är mycket omfattande med tre stora serier och urvalet kan diskuteras. Argumentet som förs fram, att böckerna skall inspirera till värdegrundsarbete, torde kunna gälla all litteratur beroende på vad man gör med den i klassrummet, vilket Alkestrand också nämner. Att böckerna är crossoverlitteratur är däremot ett viktigt urvalskriterium som stämmer väl in på såväl Harry Potter-serien som Engelforstrilogin, men frågan är om böckerna om Artemis Fowl passar in här. De brukar rubriceras som mellanåldersböcker och jag tror inte att särskilt många vuxna läser dessa böcker för sin egen skull, som ju är definitionen av crossoverlitteratur, utan snarare läser de böckerna högt och tillsammans med barn. Vidare är Colfers böcker inte lika populära som Harry Potter och Engelforstrilogin (åtminstone inte nu längre), men framförallt har de en annan stil. Som Tison Pugh konstaterar i kapitlet ”Excremental Eroticism, Carnavalesque De-

sires, and Gross Adolescence in Eoin Colfer’s *Artemis Fowl*” i *Innocence, Heterosexuality, and the Queerness of Children’s Literature* (2010) innehåller böckerna tecken och schiffer, större stil och kapitelrubriker. Vidare påminner de lite grann om Rold Dahls böcker eftersom de är humoristiska och innehåller en hel del skämt som mindre barn sägs gilla, som pruttar och liknande. Precis som Dahls Mathilda är också protagonisten Artemis överintelligent och hans magiska kraft består framförallt i hans intelligens. Min invändning om urvalet är således att Artemis Fowl-böckerna inte är helt givna i studien, eftersom de inte är crossoverböcker och frågan är om ungdomar fortfarande läser dessa böcker. På biblioteket står de på mellanåldershyllan och idag är de också mer undangömda. Vidare skiljer sig såväl stilen som förhållandet till magi och samhället från de andra serierna.

Inledningskapitlet presenterar de tre serierna och betonar hur mycket de sålt, och det rör sig om många miljoner exemplar. I kapitlet finns också svartvita bilder inlagda på författarna, där exempelvis J.K. Rowling ler med glittrande ögon mot läsaren och bilden för tankarna till en bokkatalog och reklam. Fotografierna och avhandlingens andra paratexter går i fantasy litteraturens tecken: snirklande kursiverade typsnitt, ett omslag i guld och titeln ”Magiska möjligheter”. Syftet är att väcka intresse och läslust, men jag måste erkänna att jag tvärtom blir en aning skeptisk till marknadsföringen.

Till avsnitten om romanserierna (29–58) har den tidigare forskningen om serierna förlagts vilket fungerar väl och det är påfallande hur omfattande forskningen är om Harry Potter jämfört med Engelforstrilogin. En mycket stor del av forskningen tas upp i urval och här finns många omfattande noter som listar forskning. Här refereras också till åtskilliga studentuppsatser och examensarbeten som vittnar om ett mycket stort intresse för fantasygenren bland svenska studenter.

Alkestrand har god överblick över forskningen och nämner bland annat Jack Zipes, som i *Sticks and Stones. The Troublesome Success of Children’s Literature from Slovenly Peter to Harry Potter* (2001) har diskuterat Potterböckerna som fenomen, men som också har fört fram att serien är sexistisk. Zipes figurerar alltså i avhandlingen (i not 64, s. 34, not 72, s. 36, framförallt not 407, s. 182, not 411, s. 184), men hans resonemang skulle ha kunnat vara intressant att fördjupa sig i mer i inledningen, där genren diskuteras. Exempelvis påpekar Zipes bland annat att:

There is nothing exceptional about Rowling's writing in comparison with that of many other gifted writers of children's and young adult literature. I am thinking here of such fantasy writers as Lloyd Alexander, Natalie Babbitt, Diana Wynne Jones, Francesca Lia Block, Philip Pullman, Jane Yolen, Donna Jo Napoli and many others who are constantly experimenting in innovative ways — and not always successfully. What distinguishes the plots of Rowling's novels, however are their conventionality, predictability, and happy ends despite the clever turns of phrases and surprising twists in the intricate plots. (175)

Detta resonemang hade också kunnat vara med i presentationen av Harry Potter-serien.

Som Alkestrand nämner har seriens stereotypa genusföreställningar, och föreställningarna om ålder och ras kritiserats av forskare som exempelvis Maria Nikolajeva, men även Hilary Brewster har i artikeln "Wizard in Translation: Linguistic and Cultural Concerns in Harry Potter" i antologin *Internationalism in Children's series*, red. Karen Sands-O'Connor & Marietta A. Frank (2014), lyft fram att Rowling gör obekväma yttranden om klass och etnicitet i Potterböckerna genom att exempelvis använda stereotypa accenter i dialogerna. Serien är verkligen brittisk och Storbritannien framstår som ett klassamhälle av stora mått, vilket böckerna också anspelar på.

Presentationen av Engelforstrilogin och valet av denna serie är mycket bra. Den är ännu inte särskilt beforskad, serien är mycket populär och den läses också av vuxna. Trilogin har i forskningen rubricerats som *urban fantasy*, vilket är ett begrepp som Alkestrand inte tar upp, samtidigt som det är en ungdomsroman om helt vardagliga saker. Alkestrand beskriver den fyndigt som "diskbänksfantasy". (194)

Efter inledningen följer ett längre kapitel, "Teoretiska utgångspunkter" (61–109), som redogör inte bara för avhandlingens teoretiska ramverk och centrala begrepp utan också för metod. Avsnittet är både lättläst och snärjigt på samma gång. Det beror på att Alkestrand skriver flyhänt. Samtidigt är det teoretiska ramverket för stort och många teoretiska begrepp beskrivs väl raskt och svepande. Avhandlingen har en diskursanalytisk ansats, där läsningen av skönlitteratur betraktas som en diskursiv handling som kan "få konsekvenser för hur läsaren lever sitt liv" (65) och därför kan "skönlitteraturen spela en central roll i skolans värdegrundsarbete."

(65) Detta är en viktig utgångspunkt, liksom diskussionen om den etiska vändningen med den ofta citerade Martha Nussbaums argument om att skönlitteratur kan utveckla människor till kritiska och empatiska världsmedborgare genom narrativ fantasi. Denna tanke har haft mycket stark genomslagskraft i svensk litteraturdidaktisk forskning och i skolsammanhang. Den positiva synen på boken som god har ju emellertid kritiserats och Alkestrand lyfter här bland annat fram forskare som Anders Tyrberg, Helen Andersson, Robert Eaglestone och Magnus Persson. Den sistnämnde har mycket övertygande visat i *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning* (2012) hur styrdokumentet i skolan pläderar för att eleverna skall bli empatiska och demokratiska samhällsmedborgare, men *utan* att betona att skönlitteraturen också måste läsas kritiskt. För att utbilda kritiskt tänkande elever i skolan krävs, menar Persson, en *kreativ* läsning som kombinerar både en naiv och kritisk läsning. Alkestrand ansluter sig till detta perspektiv.

Alkestrand är insatt i aktuell litteraturdidaktisk forskning, framförallt anglosaxisk och svensk dito, och hon redogör för centrala begrepp som exempelvis skönlitteraturens didaktiska potential och pedagogisk riktad textanalys. Hennes förståelse för mötet mellan text och läsare grundar sig i Kathleen McCormicks mycket inflytelserika *The Culture of Reading and the Teaching of English* (1994). Alkestrand diskuterar många av de välkända teoretikerna som använts i svensk litteraturdidaktisk forskning, som Louise Rosenblatts erfarenhetspedagogik med den viktiga distinktionen mellan efferent och estetisk läsning från klassikern *Literature as Exploration* (1938), men jag saknar Gunilla Molloys omfattande forskning om svenskämnet som ett demokratiämne och hennes argumentation för "Teach the conflict!". Molloys har diskuterat skolans demokratiska värdegrund i flera studier. I *Att läsa skönlitteratur med tonåringar* (2003) lyfter Molloys fram hur olika värdegrunder kan uppfattas av olika forskare. Den kan exempelvis betraktas som "innehållslös" och "den måste konkretiseras för att den skall kunna ges innebörd och mening." (296)

Alkestrand kombinerar i avhandlingen erfarenhetspedagogik med en främmandegöringspedagogik med hänvisningar till Viktor Sjklovskijs "Konsten som grepp" (1917), och till projektboken *Främlingskap och främmandegöring*, red. Christer Ekholm & Staffan Thorsson (2009). Argumentet att fantasylitteratur kan bidra till såväl igenkänning

som främmandegöring hämtas från Maria Nikolajeva och Vandana Saxena som pläderar för att man i fantasylitteraturen kan se det vardagliga med nya ögon. Det finns således en allegorisk dimension i mycket fantasy som upprättar en förbindelse till verkligheten. Häri ligger fantasygenrens didaktiska potential.

Kapitlet innehåller också som sig bör en redogörelse för metodfrågor, där Roberta Seelinger Trites analys av implicit respektive explicit ideologi i anglosaxisk realistisk ungdomslitteratur i *Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature* (2000) överförs till föreliggande studie. Ideologierna betraktas som uttryck för den implicite författaren (här Booth) och med stöd av Wolf Schmidts artikel om "The implied author" i *Handbook of Narratology* (2009). Det är viktigt att lära eleverna att skilja mellan den implicita och explicita ideologin och att de lär sig att det inte är författarens åsikter utan den implicite författarens. I analysen återkommer Alkestrand till metodfrågor och redogör för Trites syn på uppror. Att detta gäller realistiska romaner nämns, men överföringen är inte helt okomplicerad, framförallt inte metoden av närläsning av serierna som bygger på att exempel väljs ut. Hur har exemplen valts ut? Har skönlitteraturen valts först eller begreppen i värdegrunden? Det är med andra ord ingen analys av hela verkens yttranden så som Anders Öhman pläderat för i *Litteraturdidaktik, fiktioner och intriger* (2015). Avhandlingen hade vunnit i tydlighet och stringens på att samla metodfrågorna på ett och samma ställe och mer ingående beskriva hur och varför exemplen valts samt fört en diskussion om vilka fördelar och nackdelar med detta tillvägagångssätt som finns, också i ett skolsammanhang.

Den teoretiska och metodiska genomgången i kapitlet innehåller slutligen en diskussion om begreppen makt där Foucaults texter ("Truth and Power", "Lecture Two; 14 January 1976", "Questions on Geography") lyfts fram, vilket passar väl in i avhandlingens diskursteoretiska ansats. Slutligen sägs också något om det intersektionella perspektivet som anläggs i textanalyserna, och som innebär en analys av "hur fantasylitterära karaktärers intersektionella maktpositioner ser ut, vilka maktkategorier som skrivs fram som centrala för deras maktinnehav, hur diskurser som är kopplade till olika maktkategorier skapar över- och underordning samt hur ett intersektionellt perspektiv på makt aktualiseras i de tre fantasyserierna." (109) Det teoretiska ramverket spretar och avhandlingen skulle vunnit på

att rensas lite och hellre gått in mer på djupet om exempelvis Foucault än att ta med fem rader om Fairclough (65) i samma stycke. Det är för övrigt det enda stället där han nämns.

Avhandlingens huvudfokus är tre större analyskapitel (111–285), där de skönlitterära texterna analyseras tematiskt utifrån några begrepp som värdegrunden värnar om: demokrati, medborgerliga rättigheter och kulturell mångfald. I det första analyskapitlet "Demokrati" (111–169) är det skönlitterära materialet *Harry Potter och Fenixorden* och Engelforstrilogin. Det rör sig inte om en analys av hela romanserierna, utan Alkestrand väljer att lyfta fram exempeluppror som analyseras mer i detalj. Det första är upproret mot den nya läraren Dolores Umbridge och Trolldomsministeriet i Harry Potter-serien och det andra exemplet är upproret mot magiinstitutionen Rådet i Engelforstrilogin. I båda dessa exempel gör ungdomarna uppror mot maktmissbruk och icke-demokratiska tendenser. I Trites tidigare nämnda studie är slutsatsen att ungdomsuppror i den realistiska ungdomsromanen i slutändan visar sig vara lönlöst och att de vuxnas makt återställs. De unga lär sig på så vis att anpassa sig till vuxennormen och maktbalansen mellan ungdomar och vuxna blir konserverande. I fantasygenren däremot, sker upproren på andra vis och Alkestrand visar att upproret i Potterexemplet kan ses som subversivt, om än tillfälligt. Precis som Perry Nodelman och Jacqueline Rose diskuterat kan ungdomslitteraturen läsas som de vuxnas önskningar (de är ju de vuxna som skriver litteraturen), men Alkestrand nyanserar fint denna uppfattning genom att hänvisa till nyare forskning som Clémentine Beauvois *The Mighty Child* (2015), där den bärande tesen är att det faktiskt finns förhandlingsutrymme och att den implicite barnläsaren inte behöver betraktas som styrd av vuxennormen: "Because the implied child reader of children's literature *might* be taught by the children's books something that the adult *does not yet know*, that child is powerful in some sense of the word power – a sense that I call 'might.'" (124, avh.)

Analysen av de två upproren följer Trites modell med de olika stadierna för uppror: överreglering, oacceptabelt uppror, nedtryckande, acceptabelt uppror och överskridande inom acceptabla gränser. Men de två exemplen skiljer sig åt: hos Potter handlar det om att återställa makten, tillbaka till tiden före Umbridge kom till skolan, medan tonårshäxorna i *Cirkekn* förändrar makten i Rådet helt. Här är upproret därför subversivt. Den explicita

ideologin uttrycker således att det ibland är nödvändigt att bryta mot lagar och grundläggande demokratiska värden för samhällets bästa och att magin är fantasyverkets maktfaktor.

Vidare visar Alkestrand att den *implicita* ideologin i Potterexemplet är att de vuxna skall beskydda ungdomarna mot det onda och det är de vuxna som skall så att säga ”kunna återfå makten” (151). Potterexemplet visar på så vis upp två *olika* ideologier som motsäger varandra och en slutsats är att ”ungdomarna ska lära sig på vilket sätt det är acceptabelt att använda sin makt” (159). Engelforsexemplet är emellertid av annat slag: det är subversivt och utmanar maktfördelningen. Där är det ungdomarna som räddar Adriana genom att hjälptarna samarbetar med varandra. Den didaktiska potentialen ligger i att man i klassrummet kan diskutera maktfrågor och demokratifrågan på ”en mer allmän nivå” (168) genom att använda skönlitteratur. Fantasygenrens fördelar är att den bidrar med främmandegöring och att de ungdomsuppror som skildrats ovan är mer radikala än i den realistiska ungdomsromanen som Trites diskuterat. Frågan som kan ställas är förstås om Trites studie från år 2000 om realistiska ungdomsromaner fortfarande står sig. Kanske är det så att även de realistiska ungdomsromanerna förändrats och att allt fler unga protagonister lyckas med sina uppror som exempelvis Lex i Sara Kadefors *Lex bok* (2013).

I fokus för kapitlet ”Mänskliga rättigheter” (172–235) står tre exempelutmaningar. Det handlar om hur de litterära karaktärerna Anna-Karin, Hermione och Artemis förhåller sig och utmanar olika intersektionella maktpositioner i serierna. Anna-Karin vänder upp och ner på skolans sociala hierarkier, Hermione kämpar mot rasism och Artemis strider mot åldersrelaterad maktinskränkning. Medlen i kamperna är magi och för Artemis del är det fråga om hans intelligens. Kapitlet tar också här sin grund i Trites syn på hur olika maktkategorier som klass, ålder, ras fungerar som institutioner och att dessa påverkar de unga minst lika mycket som regelrätta institutioner som skolan, hemmet etcetera. Precis som i föregående analyskapitel får vi en redogörelse av läroplanernas syn på mänskliga rättigheter (174–177), som återigen är vag. Alkestrand utgår från att det är FN:s deklaration som avses, vilket ligger i linje med svenskämnetts syftesbeskrivning för gymnasiet *Lpf 11*. Där framhålls att ”läsning av skönlitteratur kan utgöra en väg för att uppmärksamma både det allmänmänskliga, det vill säga det som alla människor kan känna igen sig

i oavsett tid och rum, och det som skiljer sig åt.” (177) I kapitlet gör Alkestrand en intersektionell analys genom att visa hur de tre exemplen arbetar med flera maktkategorier, och i Engelforstrilogin rör det sig om klass, ålder, kön, genus, sexualitet, generation – däremot är etnicitet och ras starkt frånvarande (180). Den vithetsnorm som är påfallande i trilogin diskuteras inte, men hade också låtit sig göras med referenser till exempelvis Sara Ahmeds *Vitbetens hegemoni* (2011) och Richard Dyers *White. Essays on Race and Culture* (1997). Visserligen har Anna-Karin finskt påbrå, men det är framförallt hennes klassposition som förs fram i romanerna.

Vidare gestaltas Hermione ofta som fysiskt svagare än Harry och Ron, vilket är en genusföreställning som diskuterats mycket i forskningen. Artemis däremot, har en stark maktposition främst genom sin klasstillhörighet och sitt traditionellt manligt kodade genus. Han är aktiv, stark, handlingskraftig och dessutom supersmart. I människornas värld är det endast kategorin ålder som kan positionera honom som underordnad.

Kapitlet visar hur de tre karaktärerna agerar i de tre exemplen och hur magin fungerar som maktressurs. Frågan är dock om Artemis intelligens kan betraktas som magi? Alkestrand visar att maktkategorier och intersektioner påverkar individens handlingsutrymme och självbestämmande i romanerna. Det kan alltså vara nödvändigt att utmana makten för att, som Alkestrand konstaterar, ”få leva ett fritt liv från förtryck.” (215) Den *explicita* ideologin är således att makt inte bör missbrukas, utan bör användas på ”ett maktgivande sätt” (216) i kampen mot det onda, vilket är ett typiskt för fantasygenren, där ont och gott ställs emot varandra. Samtidigt är subversiviteten begränsad. Upproren är inte alltid lika radikala som de som görs mot institutionerna, konstaterar Alkestrand.

Det tydligaste exemplet på kapitlets didaktiska potential är den rasideologi som Hermione stängas mot i magivärlden. Här används allegoriska anslag för att skapa främmandegörande effekter (med magin) och dessa kan jämföras med likheter i verklighetens, rasistiska diskurser, och diskussioner kring värdegrunden kan härigenom bli fruktbara.

Det tredje analyskapitlet ”Kulturell mångfald” (237–285) sätter fantasyförfattarna kulturmöten i fokus. De två exemplen här är kroppsbytet mellan de olika flickorna i Engelforstrilogin under tre dagar i seriens andra del, *Nyckeln*, och Artemis möte med älvornas värld. Kulturmöten förstås här som ett möte med den Andre, med teoretisk förank-

ring i Edward Saids begrepp *the Other* i *Orientalism* (1978). De två exemplen gestaltar, enligt Alkestrand "hur unga individer tvingas sätta sig in i den Andres perspektiv" (256), men här efterlyser jag en djupare reflexion av begreppet den Andre. Vad betyder det i detta sammanhang? Vidare vore det önskvärt med en mer precis definition av begreppen kulturmöten och kulturell mångfald. Det senare begreppet kan å ena sidan beskrivas som något gott och pluralistiskt, å andra sidan förmedlas en stark föreställning om att kulturell mångfald är något specifikt svenskt i styrdokumentet. Detta är viktiga iakttagelser som torde ha kunnat lyftas fram mer och problematiseras ytterligare i analysen.

När tonårshäxorna byter kropp med varandra i *Cirkeln* får de insikt i hur den Andre har det, poängter Alkestrand, och det handlar här och på fler ställen om att klassaspekter blir väsentliga insikter för de litterära karaktärerna. Frågan är om det är samma sak som kulturmöten? Vidare måste också Artemis och älvan Holly komma över sina fördomar mot varandra för att besegra ondskan. Och i båda fallen förändras de litterära karaktärerna. Exemplen betraktas som allegorier över kulturmöten i verkligheten, vilket ger dem "en främmandegörande effekt, då de görs långt mer bokstavliga än verklighetens motsvarigheter." (283) Den övergripande explicita ideologin i detta analyskapitel är att det är nödvändigt att sätta sig in i andra individers och/eller kulturellers situation och värderingar för att bearbeta sina egna fördomar och kunna behandla den Andre med värdighet och bemöta den Andre med empati, men också för att lära känna sig själv. Fantasys didaktiska potential ligger därför i att diskussionen om kulturmöten inte handlar om specifika kulturer som läsaren känner till eller har en relation till, utan att de är just *främmande* imaginära världar.

I avhandlingen slutkapitel "Magiska möjligheter" (287–298) lyfts framförallt genrens främmandegörande effekter fram som en hjälp för läsaren att distansera sig från sina förutfattade meningar. Samtidigt är det viktigt att koppla ihop läsningen och arbetet med värdegrunden med elevernas egna erfarenheter och verklighet, summerar Alkestrand, och hänvisar till bland annat till Judith Langers tankegångar i *Envisioning Literature* (2011) och tidigare i avhandlingen har Rita Felskis begrepp igenkänning introducerats. Här skulle en djupare diskussion kunna föras utifrån frågan varför läsa fantasy i skolan, och också fler kritiska frågor ställas till hur värdegrundsarbetet kan tolkas.

Avhandlingen avslutas i positiv anda med vikten av att de unga, starka litterära karaktärerna i fantasyserierna kan "fungera som förebilder" (298) för de unga läsarna, eftersom karaktärerna både står upp för förtryck och vägrar låta sig definieras av andra. De kämpar för att skapa framtidens värld, vilket är en kraft som skulle kunna vara stärkande också för eleverna. Här ligger en syn på de litterära gestalterna som är snubblande nära att de betraktas som levande människor. En rad exempel finns i avhandlingen på att skönlitteraturen jämförs med verkligheten. Kapitlet om "Kulturell mångfald" summeras bland annat med följande iakttagelse: "I slutändan råder det enighet i de tre serierna om att magi och extrem intelligens aldrig kan sudda ut intersektionella maktpositioners inflytande över individers liv helt [...]" (233), men på vilket sätt är litterära karaktärer individer? Stycket fortsätter:

subjekt kan försöka utmana de diskurser på vilka de vilar, men de är samtidigt i viss mån diskursernas fångar. Dock bidrar den främmandegörande effekt som uppstår när en magisk förmåga vävs samman med maktkategorier som *har sin direkta* motsvarighet i verkligheten till att objektiva diskurser kring bland annat klass, ras, etnicitet och ålder genomlysas. Resultatet blir att deras sanningsvärde ifrågasätts. (min kurs., 233)

Här hänger jag dock inte längre med. Vad menas med att de litterära karaktärerna har en direkt motsvarighet i verkligheten när det handlar om fiktion? Och på vilket sätt ifrågasätts deras sanningsvärde?

Alkestrand för vidare ett resonemang om Engelsforstrilogin med utgångspunkt i att det där är flera hjältar som måste samarbeta för att fullfölja sina uppdrag. (165) Jag instämmer i detta, samtidigt ligger det mycket i Anne-Stefi Teiglands synpunkt i boken *Ungdomslitteratur – ei innføring* (som är redigerad av Stein Slettan 2014) om att *Cirkeln* kan ses som "ett kollektivt helteprosjekt" (109) och att fantasygenren därmed är under utveckling. Det hade varit intressant med en diskussion också kring detta.

Slutligen vill jag kommentera avhandlingens mycket positiva bild av fantasygenren. Redan inledningsvis argumenterar Alkestrand med stöd från Tolkiens berömda föreläsning "On Fairy-Stories" för att fantasygenren har en "ögonöppnande funktion som ger genren dess *samhällskritiska* kraft" (min kurs. 9). Genren betraktas således som samhällskritisk och analysen av litterära karaktärerna utmynnar i att flera av karaktärerna

kan ”ses som förebilder”. (298) Många står upp mot förtryck. Men här måste jag fråga om det är rimligt att läsa serien om Artemis Fowl som så samhällskritisk. Kan inte serien snarare ses som en plädering för individualism och ett kapitalistiskt samhälle, där pengar är en önskedröm? Fowl förefaller vara en rätt slätstruken typ och inte alls karnevalisk som exempelvis Pippi Långstrump har tolkats som. Så varför skall vi se honom som en förebild? Min tolkning är snarare att det går att koppla ihop honom med det nyliberala samhället, där individerna själva skall definiera vad som är rätt och fel. Teigland ser ”ett mer individbaserat samfunn” (ibid. 110) som en orsak till det ökade intresset för fantasygenren under de senaste tio åren. Det är en intressant tanke.

Slutligen ett par rader om avhandlingens akribi. Avhandlingen innehåller få korrekturef, är lättläst och har bra flyt. Samtidigt är den ibland svår att följa eftersom den är lite rörig. Den hade med andra ord vunnit på mer stringens. Noterna är placerade längst ned på sidorna, vilket underlättar läsningen betydligt och jag uppskattar både personregistret och index, som numer är praxis i fackböcker utomlands, men ännu så länge är mycket ovanligt i svenska litteraturvetenskapliga avhandlingar.

Sammanfattningsvis är *Magiska möjligheter* en doktorsavhandling med många förtjänster. För det första är det ett intressant och viktigt ämnesområde som Alkestrand tar sig an. Att ta uppfordringen att värdegrunden skall behandlas i skolans alla ämnen såväl i grundskolan som på gymnasiet på allvar, och att diskutera inte bara *att* detta skall göras utan också *hur* detta arbete kan bedrivas i svenskämnet med fantasyföreläsning, är en mycket bra utgångspunkt och nydanande på avhandlingsnivå. Studien kombinerar två stora forskningsområden (fantasy och litteraturdidaktik) och Alkestrand är väl insatt i båda fälten. Det skönlitterära materialet med tre romanserier är omfattande och utgör avhandlingens styrka, men är samtidigt dess svaghet. Jag har ställt frågor om metoden, hur analys-exemplen valts ut och konstaterat att de litterära karaktärerna i analyskapitlet ibland tenderar att bli omskrivna som verkliga individer, också som förebilder. Jag ställer mig vidare tveksam till tolkningen att alla de tre fantasyserierna kan tolkas som samhällskritiska. Artemis Fowl förefaller inte vara det och i Harry Potter diskuteras både explicit och implicit ideologi som motsäger varandra på denna punkt. I mitt tycke faller alltså Artemis Fowl-serien utanför projektet eftersom den riktar sig till mellanåldern, inte är crossoverlitteratur, är

mer humoristisk än samhällskritisk och har en protagonist som är överintelligent, men utan magiska krafter. En rad begrepp som magi, kulturell mångfald och kulturmöten skulle ha vunnit på tydligare definitioner, och analysens teoretiska ramverk förblir spretigt. Av analyskapitlet finner jag kapitel ett (om demokrati) mest övertygande, medan kapitel tre (om kulturell mångfald) reser en del frågor runt tolkningarna om kulturmöten och begreppet den Andre. Kombinationen av textanalyser av fantasyföreläsning för unga och diskussionen av värdegrundsarbetet i skolan är innovativ, och gör avhandlingen till ett angeläget bidrag till den litteraturdidaktiska forskningen.

Anna Nordenstam

Jens Eriksson, *The End of Piracy. Rethinking the History of German Print Piracy in the Early Nineteenth Century*. Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet. Uppsala 2016.

Jens Eriksson inleder sin avhandling, *The End of Piracy: Rethinking the History of German Print Piracy in the Early Nineteenth Century*, med frågan ”Was ist Nachdruck, was ist es nicht?": Vad är egentligen ett oauktorerat eftertryck? Orden är hämtade från en liten skrift om piratkopiering som Friedrich Christoph Perthes, en förläggare från Hamburg, publicerade 1829. Perthes är en av karaktärerna i ett rikt persongalleri som Eriksson skickligt brukar för att berätta en historia om hur de skiftande svaren på frågan *Was ist Nachdruck?* har format tidig tysk författarrätt.

Centralt för avhandlingen är således termen *Nachdruck*, som i detta sammanhang närmast kan översättas med olagligt eftertryck, eller helt enkelt piratkopiering. Men denna definition är långt ifrån självklar. I själva verket är begreppets betydelseförskjutningar grundläggande för Erikssons argumentation och för den rättshistoriska utveckling han skildrar.

Studien avgränsar sig till 1810–1840, en tidsperiod när författarrättsliga reformer förändrade den tyska bokmarknaden, och frågan om piratkopiering och upphovsrätt var föremål för livliga debatter. Under 1800-talets första decennier hade de flesta tyska stater instiftat någon form av lagstiftning som förbjöd oauktorerat eftertryck. Lagarna ägde emellertid enbart nationell giltighet och kunde därmed inte motverka handel med piratko-